

Molnár Tibor

A VAJDASÁGI LEVÉLTÁRAKBAN ŐRZÖTT HADIGONDOZÁSI IRATOK AZ I. VILÁGHÁBORÚS KATONASORSOK KUTATÁSÁNAK SZOLGÁLATÁBAN

A Nagy Háború centenáriumával kapcsolatosan érdemes szót ejteni a háború okozta, addig soha nem tapasztalt mértékű emberveszteségekről. Elfogadott tény, hogy a háború folyamán világszerte 10 millió ember – 95%-ban katonák – vesztette életét. Ismeretes, hogy a hadműveletek során 19-20 millióan megsebesültek, vagy megbetegedtek: közülük sokan életre szóló sérüléseket szenvedtek, amelyek jelentősen rontották életminőségüket és idő előtti halálukhoz vezettek.

Az 53 milliós lakosú Osztrák-Magyar Monarchia a háború teljes ideje alatt 9 millió katonát mozgósított, közülük 3,5 millióan kerültek veszteségi listára: 1,5 millióan elesetek, 2 millióan pedig megsebesültek. Magyarországról – amelynek az 1910-es népszámlálás szerint 18,2 millió lakosa volt – 661 ezer halott, és 800 ezer sebesült került ki: a halottak száma az összlakosság arányának 3,6%-át, míg a sebesültek a 4,4%-át képezték.¹

A háborút követően Európa-szerte emlékműveket emeltek a hősi halottak tiszteletére. Magyarországon törvény írta elő, hogy a települések – anyagi lehetőségeihez mérten – emlékművet állítsanak a háborúban elesett katonák tiszteletére. Az emlékműveken – ha mód volt rá – feltüntették az ismert hősi halottak neveit is: erre általában a kisebb települések esetében volt lehetőség.

Az elcsatolt területeken – amelyekhez az SZHSZ/Jugoszláv Királysághoz csatolt Délvidék is tartozott – erre nem volt lehetőség: az utódállamok, amelyek a történelem fintoraként a győztes oldalon fejezték be a háborút, az ilyen próbálkozásban – noha azok elsősorban kegyeleti célokat szolgáltak volna – a revizionizmus eszméjét vélték felfedezni, ezért nem engedélyezték emlékművek felállítását.

A jugoszlávok – pénzhíányra hivatkozva – az I. világháború során keletkezett, és a határmódosítást követően területükre került osztrák-magyar katonai temetőket is csak „módjával” tartották karban annak ellenére, hogy a békeszerződés erre kötelezte őket.²

1 *Magyarország az első világháborúban.* Szerk. SZIJJ Jolán – RAVASZ István. Lexikon A-Zs. Petit Real Könyvkiadó, Budapest, 2000.

2 1921. évi XXXIII. törvénycikk az Északamerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb-Horvát-Szlovén Állammal, Sziámmal és Cseh-Szlovákiával 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről. 155. és 156. §.

A Nagy Háború kirobbanásának centenáriuma ismét igény mutatkozik arra, hogy elkészüljön egy-egy település veszteséglajstroma, hogy megismerjük katonáseink tragikus sorsát.

Magyarországon ez a munka eddig elsősorban a katonai szaklevéltárra, a budapesti székhelyű Hadtörténelmi Levéltárra hárult, de a közeljövőben a megyei és városi levéltárak is – az általuk őrzött idevágó levéltári anyag jelentősége és forrásértéke miatt – fontos feladatokhoz fognak jutni.

A területileg Szerbiához tartozó Vajdaságban a regionális levéltárak vehetik/vehetnék ki részüket ebben a munkában, hiszen ezek a levéltárak is – hasonlóan az anyaországi megyei levéltárakhoz – őriznek olyan iratanyagot/irategyütteseket, amelyek lehetővé teszik az I. világháborús embervesztések széleskörű feltárását. A források közül, az eddigi tapasztalatok szerint, elsőrendű fontossággal bírnak az anyakönyvi hivatalok által vezetett halotti anyakönyvek. A háborúban elesettek zöme a civil életből érkezve öltött mundért és vált katonává, haláluk tényét a közös Hadügyminisztérium közölte a magyar királyi Belügyminisztériummal, amely ezt követően hivatalos értesítéssel utasította, általában a lakhely szerint illetékes anyakönyvi hivatalt, hogy jegyezze be azt a halotti anyakönyvbe: halotti anyakönyvi kivonattal lehetett család- és vagyoni jogi kérdéseket rendezni.

A másik fontos irategyüttes, amelynek kutatásával válaszokat kaphatunk a Nagy Háború embervesztéseivel kapcsolatosan, a hadigondozási iratok. A zentai Történelmi Levéltárban őrzött hadigondozási iratok példáján keresztül nyomon követhető, hogy a téma kutatói milyen irattípusokkal találkozhatnak, és azokat tanulmányozva milyen adatokhoz juthatnak a háborúban elesett, vagy megsebesült/megbetegedett katonákkal kapcsolatosan.³

A hadigondozás az I. világháború áldozatairól – a hadirokkantokról, valamint az elesett katonák hozzátartozóiról: hadiözvegyekről és hadiárvrókról – való állami és társadalmi gondoskodást foglalta magában. A háború befejezését követően ezt a tevékenységet szinte valamennyi volt hadviselő állam bevezette, közöttük a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság is. A hadigondozás legelterjedtebb módja a havi pénzbeli járandóság fizetése volt.

A SZHSZ Királyságban 1921-ben 89 249 hadirokkantat, 182 206 hadiözvegyet és 214 700 kiskorú hadiárvát vettek nyilvántartásba.⁴ A délszláv állam – akárcsak más országok – a hadigondozást állampolgárság birtoklásához kötötte: akiknek nem volt rendezve a státusa, azok nem részesülhettek ebben a juttatásban. A kisebbségek ezzel némileg hátrányos helyzetbe kerültek, mert a Szerb-Horvát-Szlovén Királysággal 1919. május 10-én megkötött kisebbségvédelmi szerződés elismerte az optálás jogát. Ez azt jelentette, hogy az utódállamok területére került, immár kisebbségi lakosok egyénileg dönthették el, hogy az új állam állampolgárságát veszik-e fel, vagy megtartják a korábbi. A délszláv állam esetében az optálás első határideje 1922. január 26-a volt, de ezt később többször is meghosszabbították egészen 1926. július 26-ig. A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság állampolgárságát véglegesen az 1928-ban meghozott törvény rendezte.⁵

3 A zentai Történelmi Levéltár a közigazgatási szervek levéltári fondjai keretében a mai Magyarok és Zenta községekre vonatkozóan őrzi az I. világháború időszakából származó hadigondozási iratokat.

4 KLASINC, Peter Pavel – KRESAL, France – PEGAN, Vladimir – REPE, Božo: *Vojni invalidi. Pravna zaščita in organiziranost vojnih invalidov na Slovenskem*. Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana, 2005. 113. p.

5 Zakon o državljanstvu Kraljevine Srbe, Hrvata i Slovenaca. Službene novine kraljevine SHS br. 254/1928. (A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság állampolgársági törvénye. SZHSZ Királyság Hivatalos Lapja, 254/1928 sz.)



Az állampolgársági státus rendezetlenségére, illetve az optálási jog fennállására hivatkozva az elcsatolt Délvidéken élő magyaroktól a délszláv állam hatóságai – a politikai és gazdasági jogok mellett – a hadigondozásra való jogot megvonták, vagy jelentősen korlátozták. A gyakorlatban, ha már létezett jogerős határozat a hadigondozási járulék megítélésére, akkor továbbra is folyósították azt, de az újabb beadványokat csak a legkritkább esetekben bíráltak el pozitívan.

A hadigondozásra való igény benyújtására közvetlenül a háborút követően, az 1921-es kezdetű A hadirokkantak, valamint az elesett, elhunyt és eltűnt katonák családjainak és a háború egyes polgári áldozatainak ideiglenes segélyezéséről szóló törvény alapján volt lehetőség.⁶ Ez a jogszabály gyakorlatilag hatályban hagyta az egyes területeken az egyesülés előtti hadigondozásra vonatkozó jogszabályokat. Egységes, országos szintű rendezést az 1925-ös Rokkantügyi törvény⁷ biztosított, aminek alapján 1926 végére 273 ezren részesültek hadigondozásban: 62 500-an hadirokkantként, 210 500-an pedig elesett katona hozzátartozójaként.⁸ Ezt a törvényt 1941-ig néhányszor módosították.

6 Zakon o privremenoj pomoći invalida i porodica poginulih, pomrlih i nestalih vojnika, kao i nekih građanskih žrtava rata. Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca br. 294/1921. (A hadirokkantak, valamint az elesett, elhunyt és eltűnt katonák családjainak és a háború egyes polgári áldozatainak ideiglenes segélyezéséről szóló törvény. SZHSZ Királyság Hivatalos Lapja, 294/1921 sz.)

7 Invalidiski zakon. Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca br. 268/1925. (Rokkantügyi törvény. SZHSZ Királyság Hivatalos Lapja 268/1921 sz.)

8 Bővebben lásd PETROVIĆ, Ljubomir: *Diskriminacija invalida u jugoslovenskom društvu 1918–1941. godine. Oblici socijalne represije nad osobam sa invaliditetom*. In: Tokovi istorije (2003) 3-4. sz. 21-38. pp.

A hadigondozás igénylésekor kérdőívet töltöttek ki, amely tartalmazta az alapvető személyi és családi adatokat, valamint a háborúban való részvételre, a halálra vagy a sebesülésre/megbetegedésre vonatkozó adatokat. A kérdőívben megfogalmazott állításokat bizonyítékokkal – anyakönyvi kivonatokkal, tanúvallomásokkal, orvosi bizonylatokkal – támasztották alá, hiszen azok csak így voltak hitelesek. Ezek a csatolmányok hordozzák azokat az adatokat, amelyekből egy-egy katona személyes sorsa rekonstruálható. A csatolt dokumentumokból megtudhatjuk, hogy melyik alakulathoz tartozott a katona, melyik hadszíntéren küzdött, hol sérült meg/esett el, hol kezelték, mikor szerelt le. De ugyanígy adatokat tudhatunk meg a családi állapotáról, a család szociális és vagyoni helyzetéről is.

A benyújtott igénylésből és a csatolt bizonyítékokból egy-egy személyre vonatkozóan dossziét állítottak össze, és az illetékes törvényszék keretében működő rokkantügyi bírói tanácshoz juttatták elbírásra: a zentaiak esetében a szabadkai törvényszék volt illetékes. Az elbírálást követően a hadigondozási dossziék visszakerültek az illetékes közigazgatási hivatalhoz, amely a meghozott határozat alapján folyósította a megítélt járulékot, vagy elutasítás esetén tájékoztatta az igénylőt, hogy nem részesülhet juttatásban. Ha a hadigondozást élvező személy jogosultsága megszűnt, hadigondozási dossziéját „passzivizálták”, és irattárba helyezték.

1941 jelentős változást hozott: az áprilisi háborút követően Jugoszlávia felbomlott, területét felosztották: Bácskát visszacsatolták Magyarországhoz. A magyar hatóságok részéről hamarosan – már 1941 őszétől – sor került a hadigondozási juttatások felülvizsgálatára is. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy az érdekelteknek – csatolva a szükséges iratokat – újra be kellett nyújtaniuk igénylésüket. A helyzetet némileg könnyítette, hogy ekkor már beszerezhetőek voltak az egykori katonai alakulatok személyi nyilvántartásából származó bizonylatok is. A katonai alakulatok személyi nyilvántartásait – jellemzően katonai anyakönyvi lapokat – a hadkiegészítő parancsnokságok kezelték: Bácska esetében a Baján székelő parancsnokság volt illetékes.

A magyar hatóságok igénybe vették a már kialakított hadigondozási dossziékat: a szükséges iratokat lefordították magyarra, és ezek, valamint az újabban becsatolt okmányok alapján határozatot hoztak. Jellemző, hogy a magyar közigazgatás idején olyanok is részesülhettek hadigondozásban, akikről a jugoszláv hatóságok – általában kellő bizonyíték hiányában – megtagadták azt.

1944-ben a Délvidéken újabb impériumváltásra került sor. A kommunista Jugoszláviában 1947-ben kezdték meg a II. világháborúból eredő hadigondozási ügyek rendezését: ennek keretében sort kerítettek a korábbi időszakból – jellemzően az I. világháború idejéből – származó ügyek felülvizsgálatára is.

Az igénylést ismételten be kellett nyújtani, amit a már meglévő dossziékhoz csatoltak. A beadványokat hadbírói bizottság bírálta el. Elmondható, hogy általában elfogadták a már meglévő iratokat, ez különösen a jugoszláv időből származóakra vonatkozott. Egy iratot viszont mindenképpen megköveteltek: az illetékes belügyi osztály által kiállított bizonylatot arról, hogy sem az, aki után az ellátást igényelték, sem az igénylő személy 1941-1944 között nem működött együtt a megszálló, vagyis a magyar hatóságokkal!

A személyenként dossziékba rendezett hadigondozási iratok nagyon hasznosak lehetnek a Nagy Háborús katonasorsok feltárásában. Ezek a dossziék számos olyan csatolt iratot foglalnak magukban, amelyek adatokat tartalmaznak egy-egy személy katonai szolgálatára, családi kapcsolataira, szociális és anyagi helyzetére vonatkozóan. Ezekkel az adatokkal az összeállított I. világháborús veszteséglisták személyesebbé, családtörténeti szempontból pedig a kutatások fontos forrásává válhatnak – ez az állítás érvényes nemcsak Vajdaságra, de a többi utódállamra és az anyaországra is.